

Wskazówki dla nauczycieli pracujących z uczniem z afazją w szkole podstawowej i ponadpodstawowej

Afazja nie jest związana z niepełnosprawnością intelektualną. Uczeń często "wie", ale nie potrafi przedstawić wiedzy za pomocą języka.

Każde dziecko z afazją jest inne. U jednego dominują problemy z mówieniem (afazja motoryczna), u innego z rozumieniem (afazja sensoryczna). Wszystkie dostosowania w edukacji muszą być zawsze szyte na indywidualną miarę, zgodnie z zaleceniami zawartymi w orzeczeniu o potrzebie kształcenia specjalnego.

Szanowny nauczycielu/nauczycielko mam nadzieję, że zaproponowane wskazówki pomogą Ci w codziennej pracy z uczniem, który ma zdiagnozowaną afazję.

1. Komunikacja na lekcji. Jak mówić i pytać ucznia z afazją?

- **Zasada 10 sekund:** Po zadaniu pytania odlicz w myślach do dziesięciu. Uczeń z afazją potrzebuje znacznie więcej czasu na "znalezienie" słowa w głowie i zaprogramowanie ruchu artykulacyjnego.
- **Unikanie pytań otwartych:** Zamiast pytać: *"Co pamiętasz z poprzedniej lekcji?"*, stosuj pytania wyboru: *"Czy rozmawialiśmy o ssakach czy o ptakach?"*.
- **Potwierdzanie zrozumienia:** Nie pytaj: *"Czy rozumiesz?"* (uczeń często potakuje z lęku). Poproś: *"Pokaż mi, co masz teraz zrobić"* lub *"Powtórz ostatnie słowo"*.
- **Upraszczenie poleceń złożonych:** Rozbijaj instrukcje na etapy. Zamiast: *"Otwórz podręcznik na stronie 20, przeczytaj tekst i wypisz pogrubione wyrazy"*, podawaj polecenia pojedynczo.
- **Wydłużenie czasu** na przetwarzanie informacji słuchowej oraz konstruowanie wypowiedzi ustnych i pisemnych (zapewnienie "pauzy strategicznej").
- **Indywidualizacja instrukcji:** Dziel polecenia złożonych na proste etapy; podawaj instrukcje w formie pisemnej lub obrazkowej (piktogramy, schematy).
- **Wsparcie wizualne:** Stosuj mapy myśli, osie czasu, słowniczkę pojęć kluczowych z ilustracjami przy wprowadzaniu nowych tematów.
- **Monitoring rozumienia:** Każdorazowo upewnieni się, czy uczeń zrozumiał polecenie (poprzez prośbę o powtórzenie kluczowego słowa lub wykonanie pierwszej czynności).
- **Selekcja słów kluczowych:** Przed lekcją wypisz na marginesie zeszytu ucznia 3–5 najważniejszych terminów (np. *fotosynteza, słońce, liść, tlen*). Podczas gdy nauczyciel prowadzący mówi o procesie, Ty wskazuj dziecku odpowiednie słowo i obrazek.
- **Wizualizacja abstrakcji:** Pojęcia abstrakcyjne zamieniaj na symbole.
 - ✓ *Historia:* Zamiast mówić o „konflikcie”, narysuj dwa skrzyżowane miecze.
 - ✓ *Matematyka:* Zamiast „suma”, narysuj koszyk, do którego wpadają liczby.
- **Tworzenie „Kotwic Pamięci”:** Skojarz nowe słowo z czymś, co dziecko już zna.
- **Wydłużanie pauz:** Daj uczniowi czas na przetworzenie informacji (tzw. czas latencji). Często potrzebuje on 5–10 sekund, by "odkodować" pytanie.
- **Wsparcie prozodyczne:** Mów nieco wolniej, wyraźniej, z wyraźną intonacją, ale bez infantylizacji (pamiętaj o wieku ucznia).
- **Potwierdzanie komunikatu:** Jeśli uczeń ma trudności z wystąpieniem się, nauczyciel stosuje technikę **rozszerzania**:

- ✓ Uczeń: "Piciu..."
- ✓ Nauczyciel: "Tak, chcesz pić. Chcesz pić wodę czy sok?"

2. Sprawdzanie wiedzy i ocenianie ucznia z afazją

Formy sprawdzania wiedzy

Najważniejszą zasadą jest **zamiana form wypowiedzi długich na krótkie** oraz preferowanie form pisemnych lub graficznych nad ustnymi.

- **Rezygnacja z odpowiedzi ustnych:** Jeśli są konieczne, należy pozwolić uczniowi na korzystanie z przygotowanych wcześniej notatek, planów wypowiedzi lub pomocy wizualnych. Jeśli uczeń ma silny lęk przed mówieniem na forum klasy, odpytuj go przy biurku lub po lekcji, aby zminimalizować stres (stres nasila objawy afatyczne).
- **Wykorzystanie technologii:** Pozwól na używanie tabletu, komputera lub komunikatora (AAC), jeśli mowa jest mocno zaburzona. Pisanie na klawiaturze bywa dla dzieci z afazją łatwiejsze niż pisanie ręczne (ze względu na współwystępującą często dyspraksję).
- **Wydłużenie czasu:** Uczeń z afazją potrzebuje więcej czasu na przetworzenie pytania (dekodowanie) i sformułowanie odpowiedzi (kodowanie).
- **Testy wyboru i luki:** Zamiast pytań otwartych warto stosować:
 - Testy wielokrotnego wyboru.
 - Zadania typu „prawda/fałsz”.
 - Łączenie elementów (obrazek – słowo, pojęcie – definicja).
 - Uzupełnianie luk jednym słowem lub z podanej listy.

Konstrukcja poleceń

Sposób, w jaki sformułujesz pytanie, ma kluczowe znaczenie dla sukcesu ucznia.

- **Prosty język:** Unikaj zdań wielokrotnie złożonych i trudnych metafor.
- **Dzielenie instrukcji:** Jeśli zadanie składa się z kilku etapów, zapisz je w punktach (np. 1. Przeczytaj tekst, 2. Podkreśl czasowniki, 3. Wypisz je do tabeli).
- **Wsparcie wizualne:** Dołączaj schematy, rysunki lub piktogramy, które pomogą zrozumieć kontekst pytania.

Kryteria oceniania

W przypadku afazji ocenie powinna podlegać przede wszystkim **merytoryczna zawartość wypowiedzi**, a nie jej forma językowa.

Co oceniać?	Czego nie oceniać (lub obniżyć wagę)?
Zrozumienie tematu i faktów	Błędów gramatycznych i składniowych
Logikę rozumowania	Ubogiego słownictwa
Poprawność obliczeń (matematyka)	Trudności z płynnością wypowiedzi
Zaangażowanie i wysiłek włożony w pracę	Estetyki zapisu (jeśli współwystępuje dysgrafia)

4. Organizacja pracy w klasie dla ucznia z afazją

Dostosowanie miejsca nauki dla ucznia z afazją ma na celu przede wszystkim **zredukowanie barier komunikacyjnych** oraz **zminimalizowanie rozpraszaczy**, które utrudniają przetwarzanie informacji językowych. Uczeń z afazją często szybciej się męczy poznawczo, dlatego jego otoczenie musi być „czytelne” i przewidywalne.

- **Miejsce w klasie:** Uczeń powinien siedzieć blisko nauczyciela (w pierwszej ławce), aby mógł widzieć twarz i ruchy warg mówiącego (odczytywanie mowy z ust wspomaga rozumienie).
- **Słowniczek terminów:** Przed nowym działem (np. z historii, języka polskiego) przekaz uczniowi listę kluczowych słów wraz z obrazkami. Dzięki temu podczas lekcji będzie mógł szybciej zidentyfikować, o czym mowa.
- **Wizualny plan lekcji:** Na ławce lub w widocznym miejscu na ścianie powinien znajdować się plan dnia w formie piktogramów lub kolorowych kart. Pozwala to uczniowi przewidzieć, co wydarzy się za chwilę, redukując lęk.
- **Wizualizacja przebiegu lekcji:** Przygotuj na ławce ucznia krótki, obrazkowy plan:
 1. Sprawdzenie obecności,
 2. Praca z mapą,
 3. Zadanie w zeszycie.To daje uczniowi poczucie bezpieczeństwa.
- **Etykiety i oznaczenia:** Szafki, szuflady czy pojemniki z przyborami powinny być podpisane i opatrzone symbolem graficznym.
- **„Kotwice” wiedzy na blacie:** Na rogu ławki można nakleić małą ściągę (tzw. strip) z alfabetem, tabliczką mnożenia lub najważniejszymi zwrotami grzecznościowymi, po które uczeń może sięgnąć, gdy zapomni słowa.
- **Organizacja blatu roboczego** Nadmiar przedmiotów na ławce to nadmiar bodźców, które walczą o uwagę ucznia. Na ławce powinny znajdować się tylko te przedmioty, które są niezbędne w danej minucie lekcji. Reszta powinna być schowana w plecaku lub szafce. Używanie kolorowych teczek na różne przedmioty (np. czerwona dla polskiego, niebieska dla matematyki) pomaga w szybkiej orientacji, gdy nauczyciel wydaje polecenie: „Wyjmijcie zeszyty”.
- **Oświetlenie i czytelność przekazu.** Nauczyciel nie powinien stać tyłem do okna. Jeśli jego twarz jest w cieniu, uczeń z afazją traci możliwość śledzenia mimiki, która jest kluczowa dla zrozumienia intencji wypowiedzi.
- **Tablica jako lustro lekcji:** Miejsce nauki musi zapewniać bezproblemowy widok na tablicę, na której nauczyciel powinien zapisywać kluczowe słowa i terminy lekcji.
- **Kącik wyciszenia** Uczeń z afazją wkłada gigantyczny wysiłek w każdą próbę zrozumienia komunikatu i sformułowania odpowiedzi. W klasie (lub w szkole) powinno być wyznaczone miejsce, gdzie uczeń może udać się na kilka minut, aby odpocząć od nadmiaru bodźców słuchowych (tzw. „przerwa od mówienia”). Pomocne mogą być **stuchawki wygłuszające**, z których uczeń korzysta podczas pracy samodzielnej, aby odciąć się od gwaru panującego w klasie.

5. Wsparcie ucznia z afazją na poszczególnych przedmiotach

Język polski i Języki obce

Największe wyzwanie ze względu na operowanie na abstrakcyjnym systemie językowym.

- **Analiza literatury:** Zamiast pisanie charakterystyki postaci, uczeń może wypełnić tabelę cech (wybór z banku słów) lub narysować „drzewo relacji” między bohaterami.
- **Gramatyka:** Skupienie na funkcjonalności. Zamiast nazywania części mowy, praca nad ich poprawnym użyciem w zdaniu (np. dopasowanie końcówki czasownika do osoby na kolorowych kafelkach).
- **Lektury:** Wykorzystanie audiobooków oraz adaptacji filmowych jako bazy do zrozumienia fabuły przed czytaniem tekstu.
- **Karty narracyjne (Story Cubes):** Zamiast prosić o ustne streszczenie, pozwól uczniowi ułożyć sekwencję obrazków, a następnie dopasować do nich gotowe zdania-podpisy.
- **Metoda "luk":** W dyktandach czy ćwiczeniach ortograficznych uczeń nie pisze całych wyrazów, a jedynie uzupełnia trudność (np. wpisuje tylko "ó" lub "u" w przygotowanym tekście).
- **Słowniki osobiste:** Tworzenie przez ucznia własnego "zeszytu ratunkowego" z najtrudniejszymi słowami, które są zilustrowane zdjęciem lub rysunkiem wykonanym przez dziecko.
- **Języki obce – Total Physical Response (TPR):** Nauka poprzez ruch. Reagowanie ciałem na polecenia (np. "Stand up", "Open the window") pozwala omijać barierę nazywania, budując zrozumienie.
- **Języki obce:** Priorytetem jest komunikacja podstawowa. Ograniczenie nauki czasów gramatycznych na rzecz słownictwa sytuacyjnego (piktogramy).

Matematyka

Afazja często współwystępuje z akalkulią (trudności w liczeniu) lub problemem z rozumieniem treści zadań.

- **Zadania tekstowe:** Największa bariera. Należy „odrzeć” zadanie z kwiecistego języka. Zamiast: *"W pewnym sklepie było 15 jabłek, przyszedł pan i kupił 5, ile zostało?"*, zapisujemy: *"15 jabłek – 5 jabłek = ?"*.
- **Terminologia:** Używanie stałych symboli dla pojęć: suma (+), różnica (-), iloczyn (*).
- **Geometria:** Wykorzystanie konkretów (bryły do dotykania) zamiast tylko rysunków na tablicy. Problem z nazywaniem figur (trójkąt, kwadrat) – uczeń może mieć przygotowane naklejki z nazwami.
- **Matematyczne "Lego":** Wykorzystanie klocków do nauki ułamków czy potęgowania. Wizualizacja części wspólnych i zbiorów.
- **Kalkulator jako narzędzie wspomagające:** Pozwolenie na korzystanie z kalkulatora (nawet prostego), aby deficyt w liczeniu (akalkulia) nie blokował nauki logicznego myślenia i rozwiązywania trudniejszych problemów matematycznych.
- **Kolorowa składnia równań:** Każdy element równania ma swój kolor (np. niewiadoma x zawsze jest czerwona, znaki operacji niebieskie).

Przyroda, Biologia, Geografia

Przedmioty oparte na faktach i ciągach przyczynowo-skutkowych.

- **Schematy procesów:** Cykl życia żaby czy obieg wody w przyrodzie uczeń powinien przedstawiać za pomocą strzałek i obrazków, a nie opisu słownego.
- **Mapy i orientacja:** Uczeń z afazją może mieć problem z kierunkami (pravo/lewo, północ/południe). Warto stosować kody kolorystyczne na mapach fizycznych. Zamiast wpisywać nazwy rzek czy miast, uczeń przykleja gotowe etykiety w odpowiednie miejsca.

- **Doświadczenia:** Angażowanie pamięci motorycznej. Uczeń lepiej zapamięta proces parowania, jeśli sam wykona doświadczenie, niż gdy o nim przeczyta.
- **Modele 3D i AR:** Wykorzystanie aplikacji rozszerzonej rzeczywistości (AR) do oglądania organów ludzkich czy ukształtowania terenu. Uczeń z afazją często ma świetnie rozwiniętą wyobraźnię przestrzenną.
- **Karty typu "Prawda/Falsz" z piktogramami:** Zamiast zmuszać do formułowania wypowiedzi o fotosyntezie, uczeń podnosi kartkę z zielonym kółkiem (prawda) lub czerwonym (fałsz) w odpowiedzi na tezy nauczyciela.

Historia

Trudność z chronologią i pojęciami abstrakcyjnymi (demokracja, niepodległość).

- **Oś czasu:** Musi być zawsze fizycznie obecna na ławce. Daty powinny być powiązane z konkretnym symbolem (np. korona przy dacie koronacji).
- **Przyczyna-Skutek:** Wykorzystanie klocków logicznych. *Przyczyna (obrazek A) -> Wydarzenie (obrazek B) -> Skutek (obrazek C).*
- **Słownik pojęć trudnych:** Przygotowanie dla ucznia "fiszki" z definicją obrazkową (np. flaga = państwo).
- **Metoda dramy:** Odgrywanie krótkich scenek historycznych bez użycia słów (pantomima). Pozwala to "poczuć" dynamikę wydarzeń bez stresu związanego z precyzyjną terminologią.
- **Drzewa genealogiczne:** Budowanie relacji rodzinnych władców za pomocą zdjęć/portretów – to świetna baza do zrozumienia sukcesji i konfliktów.
- **Karty "Postać - Atrybut":** Dopasowywanie obrazka (np. młot dla robotnika, miecz dla rycerza) do epoki lub konkretnej postaci historycznej.

Plastyka, Technika, Informatyka, Wychowanie fizyczne, Muzyka

Przedmioty oparte na prakcji i instrukcji ruchowej.

- **Instrukcja krokowa:** Zamiast mówić: *"Zróbcie karmnik z drewna"*, nauczyciel kładzie na stole kartę z 5 zdjęciami kolejnych etapów pracy.
- **WF:** Pokaz zamiast opisu. Nauczyciel pokazuje ćwiczenie, uczeń naśladuje. Problem z grami zespołowymi – uczeń może nie nadążać za dynamiczną komunikacją grupy (ustalenie prostych sygnałów gwizdkiem lub gestem).
- **WF – "Buddy System":** Przydzielenie uczniowi partnera (tzw. "cienia"), który delikatnie kieruje go w stronę odpowiedniej bramki lub wskazuje, co teraz robimy, bez zbędnych słów.
- **Informatyka:** Wykorzystanie naturalnych zdolności do operowania ikonami. Programowanie wizualne (np. Scratch) jest świetnym treningiem logicznym dla dziecka z afazją.
- **Informatyka – Skróty klawiszowe:** Przygotowanie naklejek na klawiaturę lub planszy obok monitora z ikonami funkcji (np. ikona dyskietki = Zapisz).
- **Muzyka:** Wykorzystanie rytmiki. Wyklaskiwanie rytmów pomaga w budowaniu struktury zdania i melodii języka (terapia logorytmiczna wpleciona w lekcję).

7. Sześć strategii pracy z tekstem dla ucznia z afazją

I. Strategia "Wizualnego Rusztowania" (Scaffolding)

Zanim uczeń zacznie czytać, musimy przygotować jego mózg na przyjęcie konkretnych treści.

- **Piktogramy nad trudnymi słowami:** Nad kluczowymi rzeczownikami w tekście naklej lub narysuj mały symbol. Jeśli tekst jest o krążeniu krwi, nad słowem „serce” powinien znaleźć się rysunek serca.
- **Marginesy pojęciowe:** Na marginesie strony wypisz 3 najważniejsze słowa z danego akapitu. Uczeń podczas czytania ma za zadanie odnaleźć je w tekście i zakreślić.
- **Analiza ilustracji (Przedczytanie):** Nigdy nie zaczynaj od tekstu. Najpierw omów obrazek obok. Zapytaj: *"Co tu widzisz? O czym może być ten tekst?"*. To aktywuje odpowiednie pola semantyczne w mózgu.
-

II. Techniki Redukcji Chaosu Tekstowego

Uczniowie z afazją często cierpią na tzw. „rozmywanie się” tekstu przy zbyt dużej ilości bodźców.

- **Metoda "Czystej Kartki":** Zasłoń białą kartką wszystko poza jednym akapitem, nad którym aktualnie pracujecie. Zmniejsza to lęk przed dużą ilością materiału.
- **Dzielenie na "Porcje Wiedzy":** Jeśli tekst ma 20 zdań, potnij go na paski. Uczeń czyta jeden pasek, wykonuje do niego proste zadanie (np. wskazuje obrazek) i dopiero dostaje kolejny.
- **Stosowanie czytnika (Lupa lub ramka):** Używanie ramki, która wyodrębnia tylko jedną linijkę tekstu, pomaga w utrzymaniu fiksacji wzroku i zapobiega gubieniu wątku.

III. Strategia Kolorystycznego Kodowania Składni

Afazja to często problem z gramatyką i relacjami między słowami. Kolory pomagają "zobaczyć" strukturę zdania.

- **Kodowanie Części Mowy:**
 - **Rzeczowniki (Kto? Co?)** – kolor niebieski.
 - **Czasowniki (Co robi?)** – kolor czerwony.
 - **Przymiotniki (Jaki?)** – kolor żółty.
- **Kodowanie Pytań:** Jeśli w tekście jest zadanie: *"Dlaczego król był smutny?"*, uczeń szuka w tekście odpowiedzi i zaznacza ją tym samym kolorem, którym nauczyciel podkreślił pytanie.

IV. Budowanie Zrozumienia (Deep Processing)

Samo przeczytanie to za mało – uczeń musi "przetrawić" treść.

- **Mapy Myśli (Zamiast streszczeń):** Uczeń z afazją nie napisze streszczenia. Powinien stworzyć mapę myśli, gdzie w centrum jest główny bohater, a odchodzące strzałki prowadzą do obrazków symbolizujących jego przygody.
- **Metoda "Prawda/Falsz" z Dowodem:** Podaj zdanie: *"Bohater pojechał do lasu"*. Uczeń musi odnaleźć w tekście zdanie potwierdzające i przyłożyć do niego palec. To uczy czytania selektywnego.
- **Tłumaczenie na "Gesty":** Poproś ucznia, aby przeczytał zdanie (np. *"Dziewczynka otworzyła okno"*) i pokazał tę czynność ruchem. Połączenie motoryki z czytaniem silnie utrwala znaczenie słowa.

V. Adaptacja Lektur i Tekstów Literackich

Dla ucznia z afazją klasyczna lektura jest barierą nie do przejścia.

- **Streszczenia obrazkowe:** Korzystaj z wersji komiksowych lub przygotuj zestaw 5-6 kluczowych ilustracji do rozdziału.

- **Audiobook + Tekst:** Uczeń słucha fragmentu i jednocześnie śledzi tekst wzrokiem (metoda "podążania palcem"). Angażuje to jednocześnie kanał słuchowy i wzrokowy, co przy afazji daje najlepsze efekty.
- **Słowniczek Emocji:** Teksty literackie bazują na uczuciach. Przygotuj tablicę z buziami (emotikonami). Po przeczytaniu fragmentu uczeń wskazuje, jak czuł się bohater – to buduje rozumienie kontekstu społecznego mowy.

VI. Adaptacja Notatki Lekcyjnej

Uczeń z afazją rzadko nadąża za dyktowaniem. Notatka musi być przygotowana wcześniej lub zmodyfikowana.

- **Notatka z lukami (tzw. "cloze test"):** Uczeń otrzymuje gotowy tekst, w którym musi wpisać tylko kluczowe daty lub nazwy.
- **Notatka graficzna (Skelenotes):** Gotowe kontury map, komórek czy postaci, które uczeń ma tylko pokolorować lub podpisać strzałkami.
- **Fotografowanie tablicy:** Jeśli notatka jest długa, pozwól uczniowi zrobić zdjęcie, a w domu (lub na zajęciach rewalidacyjnych) spokojnie ją przepisać lub wkleić.

8. Zarządzanie energią i emocjami ucznia z afazją

Mózg z ucznia z afazją pracuje na "wysokich obrotach", by zrozumieć prosty komunikat.

- **Sygnal "Stop":** Umów się z uczniem na dyskretny znak (np. położenie czerwonej kartki na rogu ławki), który oznacza: „Mój mózg jest przeciążony, potrzebuję 2 minut przerwy”.
- **Pochwała za wysiłek, nie tylko za efekt:** Doceniaj samą próbę sformułowania zdania, nawet jeśli jest ono niepoprawne gramatycznie. Powiedz: „Świetnie, że mi to wyjaśniłeś, zrozumiałem o co Ci chodzi”.
- **Unikanie poprawiania "na gorąco":** Jeśli uczeń opowiada o wycieczce i robi błędy (np. "Ja być las"), nie przerywaj mu poprawiając gramatykę. To zabija chęć do komunikacji. Powtórz poprawnie po nim: "Tak, byłeś w lesie. Co tam widziałeś?”.
- **Zasada sukcesu:** Każde zajęcie kończymy zadaniem, które uczeń wykonuje bezbłędnie.
- **Dziennik postępów:** Prowadzenie zeszytu z nowymi słowami/obrazkami, które uczeń już opanował, aby widział swój progres.
- **Wykorzystanie zainteresowań:** Jeśli uczeń kocha Minecrafta lub piłkę nożną, budujemy bazę słownikową w oparciu o te tematy. Emocje ułatwiają dostęp do słownictwa (tzw. mowa emocjonalna jest często zachowana lepiej niż nominatywna).

Bibliografia:

1. Cieszyńska-Rożek Jagoda, *Metoda Krakowska wobec zaburzeń rozwoju dzieci. Z perspektywy fenomenologii, neurobiologii i językoznawstwa*, Kraków 2013, Wydawnictwo Omega Stage System.
2. Czarnkowska Mariola, Lipa Anna, Wójcik-Topór Paulina, *Afazja. Praca z tekstem*, Kraków 2015, Wydawnictwo WiR.
3. Mikosza Lucyna, Paluch Anna, Drewniak-Wołosz Elżbieta, *AFA-Skala. Jak badać mowę dziecka afatycznego?*, Kraków 2005 (wyd. II popr.), Oficyna Wydawnicza Impuls.
4. Paluch Anna, Drewniak-Wołosz Elżbieta (red.), *Dziecko afatyczne w szkole i przedszkolu. Poradnik dla nauczycieli*, Gliwice 2017, Wydawnictwo Komlogo.
5. Panasiuk Jolanta, *Język a komunikacja w afazji*, Lublin 2019, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
6. Pąchalska Maria, *Afazjologia*, Warszawa 2012, Wydawnictwo Naukowe PWN.

7. Przybyła Olga, Swoboda Aleksandra, Lewicka Tatiana (konsultacja), *Ćwiczenia do terapii afazji. Materiał językowy i obrazkowy*, Gdańsk 2020, Wydawnictwo Harmonia.
8. Wnukowska Katarzyna, *ABC afazji*, Gdańsk 2013, Wydawnictwo Harmonia.
9. Bitniok Maria, *Dziecko z afazją w szkole. Poradnik dla nauczycieli i rodziców*, Warszawa 2021, Wydawnictwo Raabe.

Netografia

1. [AfazJA- możeMY/O co chodzi z tą afazją_Instrukcja obsługi modelu innowacji_poradnik.pdf](#)
2. <https://afazja.amu.edu.pl/>
3. <https://www.rozkodujmyafazje.pl>
4. <https://afast.pl/>
5. <https://afazja.net/>